

MAGOCSI, Paul Robert. *CHRBTOM K HORÁM. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: Universum, 2016. 593 s. ISBN 978-80-89046-97-3.

Vo Vydavateľstve Universum vyšla výnimočná kniha *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Je nabitá stovkami historických udalostí, ktoré sa udiali v Európe a na americkom kontinente. Jej autorom je prof. Dr. Paul Robert Magocsi, významný vedec skúmajúci históriu Rusínov v širšom rámci dejín strednej a východnej Európy. Zaoberá sa rusinistikou a ukrajínistikou na Torontskej univerzite v Kanade, a to v oblasti histórie, kartografie, sociolingvistiky a bibliografie. Od roku 1996 je riadne zvoleným členom Akadémie umení a humanitných vied Kráľovskej spoločnosti Kanady, taktiež zakladateľom Karpatskorusínskeho výskumného centra v USA a zároveň aj jedným zo zakladateľov Svetového kongresu Rusínov. Výkonával funkciu predsedu Svetovej rady Rusínov a dodnes je jej čestným predsedom.

Šestostranová publikácia zachytáva neľahké dejiny karpatských Rusínov, ktorí nikdy nemali vlastný štát. Žijú v Poľsku, na Slovensku, na Ukrajine i v Rumunsku. Usídlili sa v Maďarsku, Srbsku, Chorvátsku a v Českej republike, ako aj v Spojených štátoch amerických a Kanade. Autor v 30 kapitolách analyzuje najstaršie obdobia stredoeurópskych dejín, stredovek, ale aj novoveké historické udalosti 19. a 20. storočia i aktuálne obdobie nového milénia. V knihe poskytuje komplexnú históriu nielen karpatských Rusínov, ale aj všetkých regiónov, ich autochtónnych území a diaspór. Od prvého osídlenia týchto území Keltmi, Dákmi po kruté nájazdy Hunov a Avarov. Zaoberá sa tiež slovanským osídlením Karpatskej kotliny. V tejto súvislosti sa dotkol problému „Bielych“ alebo „Karpatských Chorvátov“, ktorí sa v 5. storočí presťahovali z Ukrajiny na západ. V 6. storočí slovanskí Bieli Chorváti postupne rozšírili svoju nadvládu aj na Karpatskú Rus. Autor sa priklonil k názoru teoretikov, ktorí Bielych Chorvátov označujú za predkov karpatských Rusínov, konkrétne Lemkov žijúcich v Poľsku.

Ďalším významným obdobím, ktorému autor venuje pozornosť, je prijatie kresťanstva. Misia Konštantína a Metóda, ktorých byzantská vláda roku 863 vyslala na Veľkú Moravu, zasiahla aj Rusínov. Vierozvestcovia umožnili Slovanom ako prvému európskemu národu po Rimanoch a Grékoch uctievať kresťanského Boha vo svojom vlastnom slovanskom jazyku. Počas ich misie Moravania a iní Slovania, vrátane určitého počtu Rusínov, konvertovali z pohanstva na kresťanstvo. Týchto východných kresťanov začali nazývať (aj oni sami sa tak volali) národom rus'kej viery, resp. jednoducho Rus'mi. Autor tvrdí, že napriek tomu že Kyjevská Rus mala obrovský význam pre vývoj vo východnej Európe, pôvod Karpatskej Rusi spočíva predovšetkým v Karpatskej Rusi samej a takisto ovplyvnila vývoj v politických útvaroch v povodí Dunaja.

Pre pochopenie vývoja stredovekej Karpatskej Rusi treba pripomenúť vznik Uhorska koncom 10. storočia. Jeho vplyv najprv nesiahal po KarpatyUhorská nadvláda dosiahla hrebene Karpát až začiatkom 12. storočia. Na južných svahoch, na sever od hradov v Užhorode a Mukačeve, sa vytvoril systém obrany. Pozostával z brviene, priekop a krovov. Za týmto obranným systémom bolo územie nikoho a žili tam v malých počtoch karpatskí Rusíni.

Začiatkom 14. storočia a v 15. storočí prišli osadníci z juhu – Valasi. Zaoberali sa chovom dobytky, najmä pasením oviec v horách. Tí, ktorí sa dostali až do severných Karpát, sa miešali s rusínskymi pastiermi a slovanizovali sa. Uhorskí králi ich podporovali a udelili im valašské právo, slobodu pohybu a ďalšie privilégia. Osud roľníkov na upätiah hôr a v nížinách Karpatskej Rusi bol iný. Stávali sa poddanými, pripútanými k pozemkom a ich majiteľom. Magocsi sa zaberá osudom karpatských Slovanov a začlenením územia juhokarpatských Rusínov do Uhorska. Medzi pozvaných cudzincov patrili aj Fedor Koriatovič, ktorého autor knihy zhodnotil objektívne. Ľudové legendy urobili z neho nadprirodzeného hrdinu a tieto legendy pretrvávajú dodnes. V polovici 14. storočia vládol väčšine krajín, pôvodne patriacich Kyjevskej Rusi. Stal sa správcom a vlastní-

kom kráľovského panstva v Mukačeve až do svojej smrti roku 1414. Jeho hlavným cieľom však bolo rozšíriť svoje statky.

Magocsi otvorene píše, prečo sa uniátska katolícka cirkev stala zaujímavou pre niektorých pravoslávnych popov. Keď v Uhorsku zaviedli nevoľníctvo, katolíckych kňazov z neho vyňali, ale pravoslávni kňazi boli znevoľnení rovnako ako sedliaci. Pravoslávni kňazi nemali prístup k vyučovaniu teológie a často nevedeli čítať a písať. Autor knihy objasnil vznik Užhorodskej únie roku 1646. Gróf Juraj Druget pozval 63 pravoslávnych kňazov žijúcich na jeho majetku do malého kostola pri Užhorodskom hrade, kde za prítomnosti egerského biskupa rímskeho obradu prijali katolícku vieru. O vstupe bývalých pravoslávnych kňazov do katolíckej cirkvi nikto neinformoval pápeža. Až roku 1652 Svätá stolica dostala od ostrihomského arcibiskupa správu o Únii, ktorá sa stala známa ako *Dokument o uzavretí Užhorodskej únie*. Uhorskí rímskokatolícki preláti poslali do Ríma pápežovi niekoľko správ, ktoré obsahovali požiadavky. Najvýznamnejšou z nich bola žiadosť, aby priznal výsady duchovenstvu. Až roku 1692 habsburský cisár vydal mimoriadny edikt o ich vyňatí z feudálnych povinností.

Vláda cisárovnej Márie Terézie a jej syna Jozefa II. bola obdobím tereziánskych a jozefínskych reforiem. Najvýznamnejší bol urbáriálny patent a Jozefov Tolerančný patent z roku 1781, vďaka ktorému aj protestanti (evanjelici a kalvíni), pravoslávni i židia mohli praktizovať svoju vieru. Zrušili jezuitský rád a zatvorili mnohé kláštory, medzi nimi aj kláštory v Marmarošskej stolici. Veľkým počínom osvietenských habsburských panovníkov bolo vydanie nariadenia Márie Terézie nazvané *Ratio educationis*. Každá farnosť mala mať základnú školu a školu pre výchovu učiteľov. Vyučovacím jazykom bol dialekt, resp. hovorový jazyk národností. Jednou z nich bola karpatsko-rusínska národnosť, ktorú nazvali Ruténmi. Kráľovským úradom sa však nepodarilo zabezpečiť potrebné financie, a tak táto povinnosť prešla na gréckokatolícku Mukačevskú eparchiu. Biskup Bačinský uložil svojim kňazom, aby každá farnosť mala svoju základnú školu. V Užhorode založil svetskú základnú školu, bohoslovecký seminár a gymnázium. Kráľovská vláda vytvorila vo Viedni všeobecný seminár pre budúcich gréckokatolíckych kňazov. Na niekoľko rokov sa dôležitým vzdelávacím centrom na prípravu seminaristov stal Evov v Haliči.

Významnou udalosťou, aj pre Rusínov, bola revolúcia, ktorá vypukla v Rakúsko-Uhorsku roku 1848. ňou sa skončila éra poddanstva a národom a národnostiam vznikli lepšie podmienky. Adolf Dobriansky, aktívny kritik uhorskej politiky, žiadal uznať rusínsku národnosť, aby sa rusinčina učila na školách a používala v miestnej administratíve. Rakúska kráľovská vláda rozdelila Uhorsko na vojenské a občianske okresy. Dobriansky, ktorý ako prvý sformuloval myšlienku samostatnej rusínskej národnosti, bol poradcom a zástupcom prednostu Užhorodského okresu (úrad existoval len od októbra 1849 do marca 1850). V tomto období rusínsky národný buditeľ Alexander Duchnovič vytvoril prvé čítanky, almanachy a založil literárne a kultúrne spolky.

Sľubné začiatky z revolúcie, keď sa tolerovali občianske a kultúrne aktivity nemaďarského obyvateľstva ríše, trvali len dve desaťročia. Napriek tomu, že zákon o národnostných menšinách stanovil maďarčinu za úradný jazyk, zaručoval aj ďalším jazykom ich používanie v miestnej samospráve a pri vyučovaní na základných a stredných školách. V nasledujúcich desaťročiach sa však nemaďarské jazyky postupne prestali používať. Uhorská vláda začala politiku národnej asimilácie. Roku 1907 uhorský parlament prijal školský zákon (*Lex Apponyi*) a maďarčina sa stala jediným vyučovacím jazykom v štátnych školách.

Zložité obdobie nastalo pre Rusínov roku 1914, keď sa začala prvá svetová vojna. Rakúski a uhorskí vojaci považovali Rusínov za Rusov, teda za svojich nepriateľov. Pri ústupe zastrelili alebo obesili stovky Rusínov. Tých, čo nepopravili, lemkovských Rusínov, deportovali do tábora pri Thalerhofe, neďaleko Grazu.

Po páde Rakúsko-Uhorska roku 1918 si karpatskí Rusíni uvedomili význam wilsonovskej doktríny o národnom sebaurčení a usilovali sa získať samosprávu v rámci nového československého

štátu. Členovia prešovskej karpatskorusínskej národnej rady začiatkom januára 1919 potvrdili pranie pripojiť sa k Československu. Rusínskoamerická delegácia pod vedením Grigorija Žatkoviča prišla v marci 1919 do Užhorodu a presvedčila miestnych promaďarských sympatizantov o výhodách pripojenia k Československu. Dňa 10. septembra 1919 vo francúzskom Saint Germain prijali dohodu, ktorá určila hranice Československa s Rakúskom a uviedla, že „územiu juhokarpatských Rusínov bude udelená rozsiahla samospráva, zlučiteľná s celistvosťou štátu československého“.

Vedúcou politickou silou Rusínov bol Autonómny poľnohospodársky zväz na čele s Andrejom Bródym, neskôr sa k nemu pridala Ruská národná autonomistická strana Štefana Fencíka. Obidve strany podporovali rusínsko-americké organizácie. Premiérom prvej samostatnej podkarpatskej vlády sa stal Andrej Bródy. Veril, že získa autonómiu v rámci Maďarska. Jeho vláda trvala len pätnásť dní. Bródyho zatkli a v Prahe vymenovali novú vládu. Premiérom sa stal Augustín Vološin, politik ukrajinskej orientácie. Dňa 2. novembra 1938 sa uskutočnila Viedenská arbitráž. Od Československa, v jeho východnej časti, bolo odtrhnuté územie poväčšine obývané Maďarmi. To, čo zostalo v Podkarpatskej Rusi, Vološin nazval Karpatská Ukrajina (existovala len o čosi dlhšie ako štyri mesiace). V rokoch 1939 – 1941 pripadlo celé pôvodné územie Karpatskej Rusi nacistickému Nemecku a jeho spojencom – lemkovský región Veľkonemeckej ríši, severovýchodné Slovensko spojencovi Nemecka – Slovensku, Podkarpatskú Rus a Báciu získalo Maďarsko.

Rusíni sa masovo zapojili do národnooslobodzovacieho a protifašistického boja. Nechceli slúžiť v maďarskej armáde či polovojenskej mládežníckej organizácii Levente. Viac ako 5 600 (z toho takmer 500 žien) utieklo do východnej Haliče, ktorá bola od septembra 1939 pod sovietskou nadvládou. Neboli tam však vítaní a považovali ich za špiónov. Všetkých zatkli a odsúdili na nútené práce v gulagoch. Až neskôr sa vojenským pridelencom československej vlády v exile podarilo presvedčiť úrady, aby karpatských Rusínov prepustili z pracovných táborov. Vznikol Prvý československý armádny zbor s vyše troma tisícami vojakov z Podkarpatska, ktorí predstavovali viac než dve tretiny z celkového počtu tejto jednotky.

Vojnové a povojnové obdobie Rusínov bolo opradené mnohými mýtmi a legendami. Niektoré historické udalosti boli tabu. Autor knihy ich opísal objektívne, bez nadbiehania vládnucej ideológii. Po oslobodení obyvatelia Podkarpatskej Rusi predpokladali, že jej územie bude súčasťou Československa. Jozef Visarionovič Stalin sa však rozhodol, že vzhľadom na výhodnú strategickú polohu bude patriť Sovietskemu zväzu, čo ľudové výbory na Podkarpatsku, v ktorých prevládali miestni komunisti a prosovietski členovia, podporili. Dňa 26. novembra 1944 sa v Mukačeve zhromaždilo 663 zástupcov ľudových výborov a na svojom prvom kongrese sa uzniesli „opätovne zjednotiť Zakarpatsko so svojou matkou – sovietskou Ukrajinou“. Bolo to nepravdivé tvrdenie a dobre pripravené predstavenie. Počas decembra 1944 miestne výbory komunistickej strany a obecné úrady dostali príkaz, aby zozbierali podpisy za vyhlásenie zjednotenia. Vynucovali sa rôznymi sľubmi. Dňa 29. júna 1945 Sovietsky zväz a Československo podpísali dohodu, na základe ktorej bola Podkarpatská Rus postúpená Ukrajinskej sovietskej socialistickej republike.

V decembri 1944 zriadil Zakarpatský národný výbor zvláštny tribunál. V máji 1946 politikov z predvojnového a vojnového obdobia Andreja Bródyho a Štefana Fencíka odsúdili na smrť a popraviť. Premiér predvojnového autonómnej Podkarpatskej Rusi Augustín Vološin zomrel vo väzbe ešte predtým, ako si začal odpykávať trest. V Zakarpatsku už koncom roku 1944 Červená armáda pomáhala pravoslávnyim pri vyhánaní gréckokatolíckych kňazov a ich rodín z dedín. Biskupa Teodora Romžu, hlavu gréckokatolíckej Mukačevskej eparchie, sa pokúšali presvedčiť, aby sa vzdal Ríma, avšak neúspešne. Z toho dôvodu bola zorganizovaná „dopravná nehoda“, ktorú však prežil, a tak ho odviezli do nemocnice v Mukačeve. No, 1. novembra 1947 ho otráвила tajná agentka prelečená za zdravotnú sestru.

Lemkovia sú spomedzi všetkých európskych karpatských Rusínov jediní, ktorých vystaňovali z domova a ktorí sa natrvalo usadili inde. V rokoch 1944 – 1946 na základe poľsko-sovietskej dohody presídili približne dve tretiny lemkovských Rusínov na sovietsku Ukrajinu a k Baltickému moru. Hoci viac ako 7 300 ľudí sa podarilo vyhnúť násilným deportáciám, tie aj tak ukončili storočný rus'ký charakter lemkovského regiónu. V januári až apríli sa odsťahovalo do Volyňska na Ukrajinu aj 12 136 tisíc ľudí z Bardejova a spišských miest a obcí.

V Československu sa v povojnových rokoch 1949 – 1953 odohrali politické a spoločenské zmeny, ktoré mali negatívny dopad na karpatských Rusínov. Bola to kolektivizácia, dekatolizácia a ukrajinizácia. Autor knihy podrobne opisuje toto obdobie. Najrýchlejší bol proces dekatolizácie. Dňa 28. apríla 1950 bol v Prešove zvolaný cirkevný snem a gréckokatolíckych kňazov nútili prejsť k pravoslávnej viere. Šesťdesiatpäť kňazov zatkli a odsúdili do väzenia, medzi nimi aj biskupov Pavla Gojdiča a Vasil'a Hopku. Presadila sa aj ukrajinizácia. V júni 1952 ÚV KSS v Bratislave prijal nariadenie, že ukrajinčina sa má používať vo všetkých školách severovýchodného Slovenska. Stala sa vyučovacím jazykom pre všetky predmety, ktoré sa predtým učili v ruskom jazyku.

Autor knihy podrobne opisuje aj demokratický prevrat roku 1989 v Československu. Rusinski aktivisti vytvorili iniciatívnu skupinu. Jej cieľom bolo vyriešiť národnostnú otázku karpatských Rusínov. Presadili, že karpatskí Rusíni nie sú vetvou žiadnej inej národnosti, ale samostatnou národnosťou. Ich úsilie bolo úspešné. Roku 1995 bol kodifikovaný rusínsky jazyk. Karpatskí Rusíni na Slovensku v súčasnosti majú rovnaké práva ako všetky ostatné národnostné menšiny vrátane používania rusínskeho jazyka v novinách, rozhlase a televízii, majú svoje noviny i časopisy a rusínsky jazyk sa môže používať v školskom vyučovaní.

Prof. Dr. P. R. Magocsi je znalec histórie a rozprávačsky majster. V knihe podáva objektívny pohľad na dejiny Rusínov. Vypĺňa citeľnú medzeru v málo prebádanej problematike dejín a odbúrava romantické mýty z histórie Rusínov. Jeho knihu čitateľ prečíta so záujmom. Dozvie sa veľa o komplikovaných osudoch Rusínov. Bravúrne prepája ich osudy s európskym vývinom. *Knihá Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov* obsahuje tiež 35 máp z rôznych historických období a dopĺňujú ju aj cenné autentické fotografie, čo knihu robí ešte zaujímavejšou.

Magdaléna Lavrincová